

РЕЦЕНЗІЯ
доктора психологічних наук, доцента
Душки Алли Луківни
на дисертацію
Бужинецької Ксенії Борисівни
«Формування навчальної мотивації у старших дошкільників з
порушеннями когнітивного розвитку»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
спеціальність 053 «Психологія»

Гуманістична спрямованість національних стратегій розвитку української держави передбачає забезпечення рівних можливостей для здобуття освіти й подальшої активної участі в суспільному житті всіх без винятку громадян. Цьому мають сприяти нові підходи до вивчення шляхів стимулювання навчання і розвитку дітей з особливими освітніми потребами, зокрема дошкільного віку, як умови їх інтеграції в соціальний та загальноосвітній простір.

У світлі цих тенденцій актуальними є дослідження, присвячені навчальній мотивації дітей з порушеннями когнітивного розвитку, популяція яких в Україні, поміж дітей з іншими нозологіями, є однією з найчисельніших. Саме цій проблемі присвячене дисертаційне дослідження К.Б. Бужинецької. Актуальність дослідження безпосередньо пов'язана з забезпеченням та реалізацією Державних програм щодо надання спеціальної психокорекційної допомоги дітям з особливими освітніми потребами, спрямованими на розвиток їх пізнавальної та особистісної сфер, що виявляються у змінах навчальної мотивації, інтересу до навчання, усвідомленні власних можливостей, оволодінні способами навчальної діяльності.

У дисертаційному дослідженні автором проведено ґрунтовний теоретичний аналіз проблеми мотивації з позицій різних наукових підходів та концепцій за результатами якого встановлено специфіку її

функціональності у дошкільників з порушеннями когнітивного розвитку. Здійснено теоретичний аналіз чинників та умов, що детермінують особливості мотивації до навчання у старшому дошкільному віці як під впливом первинної структури порушення, так і детермінацію мотивації у дітей з нормотиповим розвитком. Відтак, К.Б. Бужинецькою констатовано, що формування навчальної мотивації дітей з порушеннями когнітивного розвитку має ґрунтуватися на урахуванні специфіки вираження порушень когнітивного розвитку та враховувати особливості цих проявів у процесі організації навчального процесу.

У дисертаційній роботі Бужинецької Ксенії Борисівни здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми мотивації до навчання, опрацьовано наукові підходи до вивчення навчальної мотивації, виконано теоретичне дослідження когнітивних функцій у дошкільників з особливими освітніми потребами та розглянуто проблеми формування мотивації до навчання у дітей старшого дошкільного віку. Теоретично обґрунтовано, що мотивація має соціальне походження і у онтогенезі розвивається в результаті спеціально спрямованих формуючих дій, водночас – мотивація опосередкована когнітивними процесами, спілкуванням і здійснюється за допомогою вольових процесів.

Теоретично доведено, що навчальна мотивація відіграє надзвичайно важливу роль у старшому дошкільному віці дитини: формується мотив досягнення успіху, розвивається вміння ставити цілі й досягати їх, актуалізувати свій потенціал, відбувається трансформація зовнішньої мотивації у внутрішню (мотивацію досягнення) тощо.

На основі теоретичного узагальнення визначено навчальні мотиви, до яких віднесено: пізнавальні, соціальні та мотиви досягнення й визначено компоненти навчальної мотивації: динамічний, пізнавальний, оціночно-позиційний

За результатами емпіричного дослідження дисертанткою розроблено програму емпіричного вивчення стану сформованості навчальної мотивації у старших дошкільників із порушеннями когнітивного розвитку, в якій реалізовано низку експериментальних завдань. Зокрема, виокремлено мету й алгоритм дослідження, опрацьовано експериментальні методи, серед яких найбільш важливими вбачаються діагностичні, реєстраційні (спостереження), порівняльно-зіставні.

На підставі теоретичного аналізу Міжнародної класифікації хвороб 10 перегляду (МКХ 10), наукових досліджень у сфері спеціальної психології, спеціальної педагогіки, медицини обґрунтовано типи порушень когнітивного розвитку, які опосередковані незрілістю й сповільненістю розвитку моторики, психічних функцій, зокрема сприймання, пам'яті, уваги, мислення, що спричиняє відставання і труднощі в оволодінні дітьми навчально-пізнавальною інформацією.

На основі проведеного аналізу К.Б. Бужинецька формує узагальнене бачення щодо порушень когнітивного розвитку, які можуть виявлятися при: затримці психічного розвитку, гіперактивному розладі з дефіцитом уваги, розладах аутистичного спектру, легких порушеннях інтелекту, порушеннях мовлення тощо.

Дисертанткою теоретично визначено порушення мотиваційних характеристик: динамічних, пізнавальних, оціночно-позиційних, що у майбутньому породжує значні труднощі у процесі початкового навчання.

На основі комплексу теоретичних та методологічних положень здобувачкою представлено методику експериментального дослідження, яка складається з адаптованої методики оцінки інтенсивності мотивації досягнення в умовах впливу ситуаційних чинників Д. Мак-Клелланда і Дж. Аتكінсона та низки авторських методик: діагностики мотивації досягнення й уникання невдачі, дослідження пізнавальної мотивації, вивчення оціночно-позиційного компоненту навчальної мотивації. Їх

застосування уможливило виявити особливості навчальної мотивації в дітей із порушеннями когнітивного розвитку. Заслуговує на увагу й те, що К.Б. Бужинецькою ґрунтовно охарактеризовано показники сформованості компонентів навчальної мотивації (динамічного, пізнавального, оціночно-позиційного), розроблено й описано рівні навчальної мотивації у старших дошкільників із порушеннями когнітивного розвитку.

Важливим є те, що здобуті результати піддавалися кількісній, якісній та статистичній інтерпретації, враховувалися особливості психічного розвитку дошкільників з порушеннями когнітивного розвитку.

Теоретичну і практичну значущість мають розроблені авторкою теоретико-методологічне підґрунтя формувального дослідження, програма формування мотивації дошкільників з порушеннями когнітивного розвитку та апробація корекційно-розвивальної методики формування навчальної мотивації у таких дітей.

Цінним здобутком дисертантки є розроблення моделі шкільної ситуації в умовах дошкільного закладу освіти, яка містила ті ж самі елементи, що й класична очна форма навчання, а саме: суб'єкти та об'єкти, етапи навчальної ситуації (організаційно-мотиваційний, діяльнісний, контрольний-оцінний, рефлексивний, корекційно-розвивальний), та кінцеву мету.

На особливу увагу заслуговують визначення і обґрунтування організаційно-методичних, педагогічних і психологічних умов підвищення мотивації до навчальної діяльності, а саме: створення ситуації, в яких можуть виявлятися різні за спрямованістю мотиви, створення умов для супідрядності мотивів; вибір репродуктивних, продуктивних, проблемних завдань різного рівня й різними вимогами, створення ситуації морального вибору; включення дітей у колективні форми діяльності, залучення до оцінної діяльності та самооцінки тощо.

У межах проведеного формувального експерименту найбільш значущим є розроблення методики формування навчальної мотивації, яка реалізується поетапно: за рахунок оптимізування всіх структурних компонентів навчальної мотивації (І етап); шляхом активізації пізнавального інтересу (ІІ етап).

Грунтовним здобутком авторки є розроблена, обґрунтована й експериментально перевірена спеціальна методика формування навчальної мотивації старших дошкільників із порушеннями когнітивного розвитку, що передбачає застосування емоційних, пізнавальних, вольових і соціальних методів підвищення навчальної мотивації.

Варто відзначити й представлені К.Б. Бужинецькою різні типи завдань, засобів ігрової діяльності, елементів змагань, заохочення, спільної діяльності з дорослим та однолітками, постійне вмотивування до навчання, що забезпечує формування якісно вищого рівня всіх компонентів навчальної мотивації у дітей експериментальної групи.

Науково-категоріальний апарат характеризується коректним визначенням об'єкту, предмету, мети, завдань, теоретико-методологічного підґрунтя дослідження. Сформульовані завдання підпорядковані меті, засвідчують логічність та послідовність основних етапів дослідження.

Заслуговує на увагу й широка географічна палітра областей, в яких проходила апробація результатів: Одеській, Дніпропетровській, Полтавській, Київській. За результатами проведеного дослідження доведено ефективність використання психолого-педагогічного забезпечення розробленої методики, що підтверджено кількісними та якісними показниками. Основний зміст і результати експерименту оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, міжнародних виставках, конгресах, всеукраїнських конференціях і семінарах, які проводились у містах Києві, Чернігові, Переяслав-Хмельницькому, Одесі та ін. регіонах впродовж 2017–2023 рр.

Суттєвим внеском у теорію і практику спеціальної психології є розроблена дисертанткою модель навчальної ситуації, яка містить ті ж елементи, що й класична очна форма навчання (суб'єкти і об'єкти, етапи навчальної ситуації (організаційно-мотиваційний, діяльнісний, контрольно-оцінний, рефлексивний, корекційно-розвивальний) та кінцева мета); структура заняття в системі змодельованої навчальної ситуації для старших дошкільників з порушеннями когнітивного розвитку; методика формування навчальної мотивації у дошкільників з порушеннями когнітивного розвитку на підґрунті виділених критеріїв, показників та рівнів сформованості компонентів навчальної мотивації; визначені та обґрунтовані організаційно-методичні, педагогічні та психологічні умови формування навчальної мотивації.

Вірогідність отриманих у дослідженні результатів забезпечується валідністю та надійністю дослідницьких методів, проведенням експериментальних пошуків у порівняльному аспекті, коректністю кількісного та якісного аналізу експериментальних даних, достатнім обсягом вибірки: 160 осіб віком від 5-8 років, які брали участь у констатувальному дослідженні (старші дошкільники з порушеннями когнітивного розвитку (82 дитини) і їх однолітки з нормотиповим психічним розвитком (78 дітей), а також результатами апробації та практичного впровадження результатів дослідження.

Загалом позитивно оцінюючи результати наукового дослідження, вважаємо за необхідне висловити певні зауваження та побажання:

1. У дисертації недостатньо приділено уваги такій суттєвій особливості як мовленнєві порушення у дошкільників з порушеннями когнітивного розвитку та їх корекції. Оскільки, мовлення якнайтісніше пов'язане з когнітивними здатностями дитини і недоліки в розвитку одного з цих процесів неодмінно відбиваються у недоліках когнітивної сфери

тому було б логічно висвітлити у методиці формування навчальної мотивації й етапи роботи щодо розвитку мовлення таких дітей.

2. Результати емпіричного дослідження, наведені у другому розділі «Особливості навчальної мотивації у старших дошкільників з порушеннями когнітивного розвитку» свідчать про значний комплекс методів діагностики навчальної мотивації. Виникає необхідність уточнення щодо вибору методики визначення навчальної мотивації за різними авторами, та визначення критеріїв оцінювання компонентів мотивації у них.

3. У дисертації ґрунтовно описано методики діагностики навчальної мотивації, однак бажано було б розробити універсальні рекомендації для практиків щодо визначення основних механізмів мотивації, що дасть змогу в умовах навчання діагностувати спектр мотиваційного порушення та обирати відповідні засоби їх корекції.

Загальний висновок та оцінка дисертації. Представлена до захисту робота виконана на високому фаховому рівні, вона є завершеною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані дані, зокрема: системно вивчено проблему навчальної мотивації, обґрунтовано її основні структурні компоненти та показники; охарактеризовано рівні навчальної мотивації у старших дошкільників з порушеннями когнітивного розвитку; розроблено та експериментально перевірено спеціальну методику формування навчальної мотивації шляхом забезпечення функціонування динамічного, пізнавального та оціночно-позиційного компонентів навчальної мотивації; доведено значущість взаємозв'язку організаційно-методичних, педагогічних і психологічних умов у формуванні навчальної мотивації у старших дошкільників із порушеннями когнітивного розвитку. Отримані результати в цілому є суттєвими для подальших досліджень у представленому напрямі. Зауваження, побажання та поодинокі дискусійні моменти не суперечать

загальному висновку щодо наукової значущості дисертаційного дослідження. Усе це засвідчує високий рівень підготовки автора.

Вивчення дисертації та публікацій автора дозволяє зробити висновок, що робота відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, зокрема вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями: від 03 квітня 2019 року № 283; від 12 січня 2022 р. № 44; від 19 травня 2023 р. № 502), а її автор – Бужинецька Ксенія Борисівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія.

Рецензент:

доктор психологічних наук,
доцент, головний науковий
співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

Алла ДУШКА

